

RADE BULAT, Svjedočanstva iz Petrove gore, »Globus« i »Prosvjeta«, Zagreb 1981, 437 str.

Knjiga »Svjedočanstva iz Petrove gore« štampana je prvi put 1980. godine. Nepunih godinu dana od izlaska prvog izdanja autor je započeo pripremu drugog izdanja koje je štampano 1981. godine, što pokazuje da je knjiga naišla na interes čitalaca.

Drugom izdanju autor je dodao poglavlje »Pokrst — zločin protiv srpskog naroda«. Dopunio je i poglavlje »Njihova imena pamtit će pokoljenja« novim imenima (Ilija Grubić, Milan Manojlović, Vaso Roknić, Stevo Galogaža), a u ostala poglavlja unijete su samo neznatne ispravke i dopune — neka nova imena, događaji i objašnjenja što ih je u međuvremenu prikupio. Osim navedenog, drugo izdanje sadrži slike boraca-partizana s Korduna, faksimile značajnijih dokumenata, fotografije (Petrova gora, Spomenik na Patrovcu i dr).

Knjiga Rade Bulata opisuje zbivanja na Kordunu od napada fašističkih sila na Jugoslaviju do prve polovice 1942. godine. To je razdoblje njegove najteže a i najslavnije povijesti. Autor knjige aktivno je sudjelovao u svim najznačajnijim događajima vezanim za dizanje i razvitak narodnog ustanka na Kordunu do početka 1942. godine. Knjiga je podijeljena na više poglavlja, svako predstavlja posebnu cjelinu, međusobno kronološki i sadržajno povezanu. U njima se potanko ocrtava svaki značajni događaj, važna bitka i navode podaci o početku narodnog ustanka na Kordunu, gdje je, kako je poznato, već prvih dana ustanak masovno buknuo, i bio značajno žarište iz kojega se ustanak širio u ostale krajeve Hrvatske.

Iz podataka koje autor prezentira evidentno se potvrđuje da su ustanak na Kordunu organizirali i vodili komunisti koji su prethodno bili aktivno uključeni u revolucionarni radnički pokret i omladinski revolucionarni pokret u Zagrebu, Sisku, Beogradu, Karlovcu i ostalim mjestima. Pišući o tome, uočavaju se i poteškoće koje su ometale brži razvoj ustanka. Na prvom mjestu u vezi s tim autor ističe kako u narodu nije bila probuđena klasna i politička svijest do takvog stupnja koja bi komunistima osiguravala nesmetano djelovanje, budući da se komunistički pokret u tim krajevima tada nalazi u početnoj fazi razvoja. Činjenicu da je ideje KPJ o ustanku narod ubrzo prihvatio, autor obrazlaže demokratskom i borbenom tradicijom naroda toga kraja. Iako se navedeno ne može osporiti, sigurno bi se mogli navesti i drugi uzroci koji su nepobitno utjecali da se srpski narod Korduna masovno na poziv Partije opredjeljivao za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Autor ne uljepšava događaje o kojima piše, prikazuje ih otvoreno i iskreno. Tako npr. navodi da većini komunista koji su s njim radili na pripremama za dizanje ustanka na Kordunu nisu bili jasni neposredni zadaci u vezi s obranom zemlje, ali u daljnjem tekstu ne objašnjava uzroke tome. Iz teksta koji slijedi može se zaključiti da je uzrok tome bio nedovoljno dobra povezanost s partijskim rukovodstvom i nedostatak političkog iskustva. (O tome Bulat kaže: »Takav naš položaj bio je nalik na slabo oružje iz kojeg nije uvijek sigurno pucati.«) To se vidi i iz podataka da komunisti nisu bili pripremljeni ni organizirani za akciju oduzimanja oružja koje su ustaše prikupili od naroda.

U opisu događaja vezanih za uspostavu ustaške vlasti na Kordunu autor zaključuje da ustaše nisu imali oslonca i da su se mogli osloniti samo na uzak krug ljudi koji nisu imali podrške u narodu. To je neosporno istinito. Međutim, na drugom se mjestu knjige utvrđuje da su ustaše za vrlo kratko vrijeme ostvarili prilično jaku i brojnu organizaciju sposobnu da kontrolira veći dio teritorija. Navodeći mjesta u kojima su ustaše imali uporišta, zaključuje da su u njima uspjeli okupiti manje grupe seljaka u svoje redove. Postavlja se pitanje je li s manjim grupama seljaka bilo moguće osnovati jaku i brojnu organizaciju.

U knjizi se oskudno piše o međunacionalnim odnosima na Kordunu u doba kapitulacije Jugoslavije i početka ustanka. Iz sažetog i kratkog teksta vidi se da su postojali međunacionalni sporovi koji su komunistima pravili velike poteškoće u organizaciji ustanka. (O tome se, uz ostalo, navodi: »Komunisti Petrove gore nisu mogli lako liječiti otvorene rane izazvane tim sukobima i nesporazumima bez obzira što su bili umjetno izazvani. A to će postati još teže kad ustaše u svom divljanju počnu gubiti svaki osjećaj ljudskog.«)

Prve veze s OK KPH Karlovac komunisti Korduna uspostavljaju potkraj travnja 1941. godine. Do tada su svoj rad usmjeravali na povezivanje sa simpatizerima i članovima KPJ u selima. O tome autor piše detaljno i iscrpno, navodeći imena mjesta i ljudi s kojima se sastajao i s kojima je pripremao dizanje ustanka. U vezi s tim konstatira se da su komunisti na Kordunu bili dobro raspoređeni a osnovna se slabost uočava u nedovoljnoj povezanosti partijskih organizacija s hrvatskim selima u kojima nisu uspjeli dovoljno aktivirati simpatizere NOP-a. Utvrdivši to autor ne ulazi u razotkrivanje uzroka tome.

U opisu ustaških hapšenja navodi se kako u početku uspostave ustaške vlasti nije bilo masovnih progona Srba već samo hapšenja pojedinaca što je, prema autorovu mišljenju, zavaravalo stanovništvo koje nije ozbiljno shvatilo upozorenja komunista o mogućnosti masovnih progona. Prekretnica u tome bila su, kaže se, ustaška hapšenja u Glini (ne utvrđuje se datum) od kada stanovništvo postaje opreznije. Hapšenja su, prema autorovu mišljenju, pokazivala komunistima da se više ne može čekati, da je nezadovoljstvo naroda i njegovu želju za otporom trebalo usmjeriti u temeljitije pripreme za oružanu borbu. Za ostvarenje toga zadatka trebalo je, prema autoru, riješiti mnoštvo problema kao što su pitanja organizacije, osiguranje oružja, obuka u rukovanju oružjem i dr. Pripreme za dizanje ustanka pojačale su se nakon napada Njemačke na SSSR što se pozitivno odrazilo na raspoloženje naroda.

Vidno mjesto u knjizi autor je dao opisu sastanka u šumi Abez (19. VII 1941) na kojem je donesena odluka o dizanju ustanka na Kordunu i Baniji. Potanko opisuje rad komunista koji rezultira početkom ustanka. Najveća poteškoća pri tome bila je, kako autor navodi, što pomoć ni od kuda nisu mogli dobiti i što su direktivu o dizanju ustanka morali provesti oslanjajući se na vlastite snage. Nedostatak pomoći viših partijskih foruma i nedovoljnu informiranost od tih organa, autor u tekstu često spominje. Tako npr. konstatira da do početka ustanka nisu bili informirani o političkoj procjeni situacije koja je nastala nakon prvih većih ustaških pokolja Srba u Veljunu i Blagaju kada je ubijeno 525 ljudi a među njima i 18 članova Partije.

Kao dan početka ustanka na Kordunu obilježava se dan kada su partizani u selu Stipan 23. srpnja 1941. napali dvojicu ustaša, nakon čega se ubrzo

osniva Partizanski odred Stipan koji postaje jezgra prvoga partizanskog odreda na Kordunu. Masovni ustanak na Kordunu uslijedio je 27. srpnja 1941. godine, nakon velikog mitinga u selu Perni. »U ugovoreno vrijeme narod je već bio na okupu. Na najmasovniji miting u selu Perna stiglo je mlado i staro muško i žensko. Svi su željeli čuti naš poziv na ustanak. Na položaje kod Perne ustanici su izišli u toku noći. Nekoliko stotina ustanika rasporedilo se na front za borbu, koji se svakog dana popunjavao novim dobrovoljcima iz sela s istočnih padina Petrove gore.« Mitinzima po selima komunisti Korduna objavljuju narodu svoju odluku o dizanju ustanka i preuzimaju vojno-političko rukovođenje ustankom.

Autor obrađuje i problem koji je povezan s pojavom širenja ustanka, a odnosi se na neprijateljsku propagandu kojoj je bio cilj da se spriječi njegovo širenje. Ustaše su nakon ofenzive na Petrovu goru pozivali stanovništvo da se vrati u sela i obećavali mu da ga neće progoniti, ako napusti ustanike. Počela su i govorkanja o miroljubivom ponašanju neprijatelja (misli se na prvu ustašku ofenzivu na Petrovoj gori, u kolovozu 1941).

Slično su postupali i Talijani koji također žele pacificirati Srbe i orupiti oštricu ustanka. Talijani su, kaže autor, ograničili širenje ustaških zločina, međutim ukazuje i na greške komunista koji nisu na vrijeme razobličili narodu smisao talijanske politike kojom su se prikazivali kao tobožnji zaštitnici Srba protiv ustaških zločina (Talijani se, nakon što su napustili Kordun potkraj srpnja, vraćaju na Kordun u rujnu 1941. i zaposjedaju Vojnić, Vrginmost, Topusko, Veliku Kladušu). Slične poteškoće izvirale su iz uvjerenja nekih ljudi kako na Talijane ne treba jednako gledati kao i na ustaše, u čemu autor vidi opasnost za daljnje širenje ustanka i raspirivanje netrpeljivosti između Hrvata i Srba.

Presudni moment za uspjeh ustanka, kaže autor, uslijedio je kad su komunisti dobili političku bitku, proveli široku mobilizaciju i osigurali sebi masovnu potporu naroda.

Najviše podataka o dizanju ustanka autor donosi u poglavlju »Razgara se plamen ustanka i borbe«. U njemu se prikazuje veličina i snaga toga plamena. Na osnovi podataka vidi se da je ustanak zaista poprimio masovne razmjere. Uz odred Stipan, formira se odred Perna (5. VIII 1941), a zatim do 24. VIII odredi Malička, Pecka, Slavsko Polje, Debeļa Kosa, Crna Lokva. Opisuju se i borbene akcije tih odreda.

Širina ustanka vidi se i po jačanju vojne organizacije ustanika. Formira se Operativno rukovodstvo za Petrovu goru (18. VIII 1941). Autor navodi da je ono ubrzo uspjelo povezati čitavo područje Banije i Korduna, stvorivši šest rajona (rajoni vojno-političke cjeline). Štabovi rajona uz vojne preuzimaju i političke poslove kotarskog komiteta. Uočavajući dobre strane takve organizacije (omogućivala je bolju koordinaciju s vojnim štabovima), autor ističe i negativnosti koje vidi u tome što je vojna komanda postala glavno političko rukovodstvo NOP-a, a partijsko-politička djelatnost ovisila o vojnoj liniji, ponekad i o volji komandanata. Prijetila je ozbiljna opasnost, kaže autor, da vojna linija počne komandirati Partiji, a rukovođea i mobilizatorska uloga Partije u jačanju i širenju fronta antifašističkih snaga počela se sužavati. Ukazujući na to konstatira kako su istodobno politički problemi na terenu postajali sve osjetljiviji. Na žalost, autor taj zanimljiv problem ne razrađuje do kraja.

Daljnji proces razvitka i jačanja NOP-a na Kordunu prikazan je u poglavlju »Dogovor Banovaca i Kordunaša«. Pri tome se spominje konferencija komunista Banije i Korduna održana 19/20. rujna 1941. u Crnoj Lokvi. Na njoj se, uz ostalo, zaključuje da odredi moraju biti što ofenzivniji, da se formira brigada od 500 ljudi, da se oružana borba prenese u krajeve gdje pretežno žive Hrvati, da se organizira vojna bolnica u Petrovoj gori, da se posebna pažnja posveti organizaciji NOO i određuju njihovi zadaci. Kako se iz navedenog može zaključiti, na toj je konferenciji utvrđen konkretan program daljnjeg pravca razvitka NOP-a na području Korduna i Banije. Snaga NOP-a u to vrijeme očitovala se u jačini njegove oružane sile koja je u to vrijeme brojila oko 1500 boraca. Vojno savjetovanje štabova bataljona i komande NOP-a Korduna i Banije (održano 25/26. XI 1941) ukazuje na daljnji uspon ustanka. Utvrđujući borbenu snagu NOB-a ističe se: »Već tada (dakle u doba savjetovanja) se moglo utvrditi da boraca ima dva i pol puta više a automatskog oružja osam puta.« Navedena tvrdnja nije jasna, nedostaje podatak koliko je boraca bilo na početku a koliko u vrijeme na koje se usporedba odnosi. Teško je na osnovi navedenog utvrditi točan broj boraca i oružja.

Vrhunac ustanka u razdoblju o kojem se u knjizi piše bilo je oslobođenje Vojnića 12. siječnja 1942. Njegovo oslobođenje, kaže autor, dovodi do daljnjeg poleta ustanka (povećavanje broja boraca, i količine oružja — u to vrijeme bilo je 2450 boraca u odredima i 5100 boraca u rezervnim odredima, pri tome se konstatira da nacionalni sastav nije zadovoljavao jer je među njima bilo samo 50 Hrvata i 10 Muslimana). Iz podataka koje autor donosi vidi se da su Kordun i Petrova gora, gdje je ustanak imao neprekidnu uzlaznu liniju, bili važna baza za širenje NOP-a izvan Korduna. Potkraj 1941. godine oko Petrove gore bilo je 15 partizanskih odreda, razvrstanih u čete 1. bataljona Kordunaškog partizanskog odreda.

Posebno je poglavlje, u kojem autor opisuje ustaški teror, »Pokrst — teror protiv srpskog naroda«. U njemu se prikazuju ustaški zločini, kada je na prijevazu pohapšeno više od tisuću ljudi s Korduna koji su kasnije ubijeni u glinskoj crkvi. Posebnu vrijednost tome tekstu daju izjave očevidaca toga strašnog zločina koje autor navodi.

Za taj postupak ustaša navodi se: »Pokrst je smišljeno djelo genocida koje su ustaše počeli provoditi nad srpskim narodom u Hrvatskoj i Bosni a što se taj datum poklopio s datumom ustanka samo je slučajnost.« U ostalim dijelovima knjige autor se često vraća na svitepa ustaška zločinstva i njihove monstruozne postupke koje su provodili nad srpskim stanovništvom. Potresno se doimlju opisi tih zločinstava, broj ubijenih i stradalih i postupci koji su prema njima poduzimani (u glinskoj crkvi ubijeno je 1220 Srba iz Vrginmosta i okolice, u ustaškoj ofenzivi potkraj 1941. ubijeno je 1268 ljudi bez onih koji su umrli od zime i gladi u zbjegovima Petrove gore). Autor navodi podatak da je do savjetovanja štabova bataljona i Komande NOP-a Korduna i Banije 25/26. XI 1941. poklano više od sedam tisuća Srba, muškaraca, žena i djece. Više od 2000 kuća s gospodarskim zgradama bilo je razoreno i spaljeno, 15.000 je pri temperaturi do minus 20 stupnjeva napuštalo svoja ognjišta i otišlo uzbjeg, sklanjajući se u Petrovu goru za vrijeme ustaške zimske ofenzive.

S obzirom da na Kordunu žive i Hrvati (iako u manjem broju od Srba) razumljivo je da su se ustaški zločini reflektirali i na međunacionalne odnose. Na taj problem autor ukazuje, iako ne ulazi u dublju analizu tih odnosa i ne

zahvaća sve reflekske toga problema, samo ga naznačava. Ukazuje na propuste u stvaranju čvršće osnovice bratstva i jedinstva i na negativne postupke koji su utjecali da se NOP među Hrvatima nije razvio onom snagom kojom se očekivalo.

Opisujući razvitak ustanka, autor prati i djelatnost NOO-a. Posebno se ističe postojanje »Kirinske republike«, u kojoj se uspostavlja vlast naroda (obuhvaća Kirin i okolna sela) za koju se kaže da je postala sigurna baza NOP-a i početak novog duha revolucionarnog shvaćanja naroda koji se bori za svoje nacionalno oslobođenje. Na Kordunu se donosi i Pravilnik o radu NOO-a (donesen 12. XII 1941. u selu Ostrožin kod Vrginmosta). Bio je to prvi dokument te vrste u Hrvatskoj koji je pokušao oblikovati elemente narodne vlasti.

Autor utvrđuje da se ustanak na Kordunu nije svugdje jednakomjerno razvijao ni da je utjecaj Partije bio svugdje podjednak. U opisu dizanja ustanka u Širokoj Rijeci i Svinjici ima nejasnoća. Iz teksta se teško razabire čiju su stihiju organizatori ustanka morali obuzdavati. Kao uzrok što KPJ nije imala odlučno značenje za početak ustanka u navedenim selima navodi da partijska organizacija tih sela nije bila »dovoljno masovna« niti je imala čvrstu vezu s Kotarskim komitetom KPH Vojnić. Argumentacija nije dovoljno uvjerljiva, jer masovnosti (prema podacima koji se u knjizi navode) nije bilo ni u drugim krajevima a ustanak se ipak proširio. U kontekstu navedenih događaja autor se dotiče i veza Korduna i Banije s razvitkom ustanka u Cazinskoj krajini, njihova utjecaja na pokretanje ustanka u tom kraju.

Osvrt na II partijsku konferenciju OK KPH Karlovac, koja je održana u Velikoj Kladuši (oslobođena 23. II 1942) dana 12–14. III 1942, osim njenih odluka i ocjena u vezi s razvitkom ustanka, vrijedan je i s razloga što autor njene ocjene podvrgava kritici. Prvenstveno se to odnosi na konstatacije nekih sudionika o tome kako »[...] mnogi drugovi nisu imali hrabrosti da se odluče i stupe u borbu i napuste svoje kuće i sela«. Za tu ocjenu autor kaže da je jednostrana te da je i najstroža kritička mjerila i naučne analize ne mogu potvrditi, budući da ni objektivno ni subjektivno ne odražava stanje koje je ustaničkih dana vladalo u redovima komunista Korduna. Suprotstavljajući se tom mišljenju, ističe da je daleko od svake pomisli da kaže kako u danima ustanka nije bilo teško, ali smatra da nikad nije bilo sporno jesu li se od prvog dana svi odazvali ili bili glavni organizatori, pokretači i nosioci borbe. Izlažući dalje svoje mišljenje o tome, kaže da je bilo sporosti u organizaciji ustanka u Sjeničaku, ako se usporedi sa Stipanom, Petrovom orgom ili Kirinom, ali se ni to ne bi moglo nazvati izbjegavanjem borbe ili nedostatkom hrabrosti. Autor ne komentira citat iz referata Ive Marinkovića na spomenutoj konferenciji (naveden u knjizi, a u kojem se kaže da najraniji masovni ustanak ne uspijeva, jer se masama na čelo nije postavila KP), iako se vidi da ne prihvaća ni tu ocjenu. Autor se ne slaže ni s tvrdnjom da su se ustanici protiv neprijatelja u prvim danima ustanka borili frontalno što je utjecalo na njihov slom, tvrdeći da ustanici nisu organizirali front već masovni ustanak. Prema autorovom mišljenju, najveća poteškoća u prvim danima ustanka bila je u tome što nije bilo dovoljno oružja. Pri tome osporava tvrdnju kako su devet vojničkih pušaka i odgovarajuća količina municije bili odlučni za dizanje ustanka (komunisti Karlovca predali su to oružje komunistima Tušilovića za naoružanje odreda »Debela kosa«), ali isto tako priznaje da je to oružje bila dragocjena pomoć i potvrda bratske solidarnosti. Za uspjeh ustanka, kaže

autor, vredniji je bio dolazak odlučnih, politički svjesnih i izgrađenih komunističkih koji se ne može izmjeriti nikakvim brojem pušaka i municije. Radi isticanja značenja ustanka na Kordunu u sveukupnom ustanku naroda Hrvatske, autor citira pismo V. Bakarića komesaru Kordunaške grupe odreda, ocjenu V. Popovića o usponu ustanka na Kordunu. U knjizi se autor osvrće i na ustašku ofenzivu na Petrovu goru u ožujku 1942. Ocjenjuje je kao najtežu borbu. U neprijateljskom obruču našlo se 730 partizana i 15.000 izbjeglica (na drugom mjestu u knjizi navodi se 12.000 izbjeglica). Izvan obruča nalazio se II odred i IV bataljon I kordunaškog partizanskog odreda jačine 1500 boraca. Postavljajući pitanje je li trebalo prihvatiti borbu u obruču ili se prije toga izvući (kako su neki smatrali) zaključuje da je Petrovu goru trebalo braniti i da je partizani nisu mogli bez otpora napustiti, jer bi to sigurno imalo negativni politički utjecaj u narodu. Osvrćući se na neke kritike koje su se nakon te ofenzive upućivale Štabu grupe odreda i jedinicama van obruča zbog neaktivnosti, autor ih opovrgava obrazloženjem da takve ocjene malo vode računa o svim objektivnim faktorima i mogućnostima kordunaških partizana u obrani slobodnog teritorija. I na drugim mjestima knjige autor se kritički odnosi prema odlukama koje su utjecale na neuspjeh partizanskih akcija i brže širenje i uspon ustanka. Prikaz o ustaškoj ofenzivi završava konstatacijom da je njena bilanca bila krvava (više od 4000 ljudi bilo je ubijeno) ali je obruč ipak bio probijen.

Posljednja poglavlja knjige obuhvaćaju prikaz sudjelovanje Kordunaša u širenju ustanka u Pokuplju i Žumberku (svojim akcijama Kordunaši pomažu širenju ustanka u hrvatskim krajevima — šire bratstvo i jedinstvo) te sadrže podatke o istaknutim Kordunašima u NOB-u. Uz tekst, knjiga sadrži fotokopiju Ostrožinskog pravilnika, spisak poginulih boraca s Korduna u bitki na Sutjesci, bilješke o piscu, kazalo imena i predgovor dra Stipe Šuvara.

S obzirom na autorov pristup prezentiranju događaja i podataka, pouzdano se može ustvrditi da knjiga pokušava prikazati najvažnija zbivanja na Kordunu 1941. i na početku 1942, bez pretenzije da se dade sve ono što se na Kordunu u to vrijeme događalo. Knjiga može poslužiti kao vrijedan izvor za pisanje cjelovite monografije o ustanku na Kordunu, jer sadrži obilje podataka. U njoj ima prilično osobnih stavova autora o pojedinim događajima i zbivanjima vezanim za razvitak ustanka na Kordunu. S obzirom da je autor bio i sudionik tih događaja, knjiga ima značenje dokumenta.

Za knjigu se ne može reći da je pisana kao historiografski rad, ali nema ni obilježje memoara. Ona je skladan pokušaj povezivanja znanstvenog istraživanja sa sjećanjima autora o tim zbivanjima. Autor se koristi dokumentima, koristi se svojim sjećanjima a i sjećanjima drugih i literaturom. Pri tome je pokazao umješnost istraživača. Tom knjigom autor je pokazao kako sudionik događaja može istinito pisati o prošlosti, bez tzv. historijske distance, a da ne povrijedi ono najvažnije o čemu historičar mora voditi računa kad piše o prošlosti, a to je da dade zaista istinit prikaz događaja o kojima piše.

Ovaj prikaz završit ćemo riječima dra Stipe Šuvara iz predgovora knjige: »Poželjno bi bilo da „Svjedočanstva iz Petrove gore” Rade Bulata čitaju i oni koji mnogo znaju o NOB-i i pogotovo oni koji znaju malo ili premalo.«